

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК УМОВА І ЗАСІБ ВИРІШЕННЯ МІЖКОНФЕСІЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Ідея толерантності - це форма відображення у суспільній свідомості об'єктивного існування множинності (плюралізму) культур, способів і стилей життя, різних моделей і концепцій розуміння світу й місця людини в ньому. Толерантність передбачає, що, зберігаючи свою незалежність і автономію, суб'єкти взаємодії, в свою чергу, не повинні обмежувати свободу інших, усвідомлюючи і визнаючи їх самотність і самоцінність, поважаючи їх право вибору, право бути інакшими, не схожими і навіть протилежними у своїх уподобаннях, інтересах, звичках, віруваннях, які, втім, не повинні суперечити самій ідеї толерантності.

У процесі спілкування, діалогу різних культур, протистоянні філософсько-світоглядних позицій особисті інтереси людей досить часто знаходяться у стані конфлікту. Запобігти ворогуванню і антагоністичному протистоянню різнорідних інтересів, протилежних позицій індивідів покликана саме толерантність. Як практично узгодити діаметрально протилежні інтереси і уподобання, визначити межі перетерплюваності і страждальності за умови збереження активності, автономності й самоцінності індивідів? У розв'язанні цього комплексу питань й полягає споконвічна проблема толерантності.

Особливої гостроти проблема толерантності набуває на переломних етапах історії. Народно-визвольні рухи, релігійні війни, боротьба за свободу совісті та інші демократичні перетворення так чи інакше об'єктивують цю ідею в суспільній свідомості.

Україна на нинішньому етапі свого розвитку переживає один із напружених, драматичних і найбільш відповідальних періодів у своїй історії, пов'язаного із становленням державності, демократизацією, економічними та соціально-політичними реформами. Саме у цій суспільно перетворюючій площині людських відносин толерантність не повинна зводитися до вимушеного терпіння іншого в його іншості, а вимагати визнання і дотримання за кожним членом суспільства його невід'ємного права на особисту свободу, незалежність і недоторкану людську гідність, забезпечити у суспільстві хоча б мінімум цивілізованості, демократичності, людяності, солідарності. У цьому полягає прерогатива державно-правової

* Пісоцький Вадим, аспірант Національного педуніверситету ім. Драгоманова

толерантності, яка покликана законодавчо визначити міру, що закладена в свободі і справедливості і нерозривно пов'язана з правами людини. Але час і ситуація в країні вимагають більш радикального розуміння завдання толерантності у гуманістичному ключі: відшукати у нашій конфліктогенній ситуації ту міру, якою вона виступала б як культуропороджуюча структура діалогу індивідів, консолідувала та духовно збагачувала б українське суспільство.

Великі надії в цьому плані покладаються на християнську релігію і ті історичні християнські церкви, які співіснують на українському релігійному ґрунті. Ці сподівання мають під собою певні підстави, адже серед інших релігій на Україні християнство займає провідне місце і за кількістю своїх послідовників і за ареалом розповсюдження має відчутні засоби морального впливу на індивідуальну і колективну свідомість.

Проте питанням є те, чи достатній толерантний потенціал мають християнські церкви в Україні, щоб виступити культуропороджуючою структурою спілкування хоча б для своїх вірних? З гіркотою слід відзначити, що саме невирішення проблеми толерантності у своїх відносинах не дозволяє церквам відігравати роль духовного поводиря на шляху зняття суспільної напруги, національного відродження, морально-етичного виховання. Більше того, напруга у церковному середовищі перевищує рівень напруженості в суспільстві в цілому. І головним фактором напруги стають міжцерковні, міжконфесійні конфлікти, які калічать долі окремих людей, сіють зерна недовіри і ненависті, гальмують державотворчі, культурологічні, екуменічні процеси. Масштаби конфлікту вражаючі, адже сюди втягнуті найважливіші релігійні організації, які представляють понад 65 відсотків всієї церковної мережі України, мільйони віруючих. Такий невтішний стан справ має у своїй основі цілу низку історичних, економічних, ідеологічних та психологічних причин.

Брак толерантності відчувається не стільки у сфері богословського, міжконфесійного диспуту, скільки у питаннях, які, здавалося б, не мають з релігією прямого зв'язку. Це так звані "небогословські чинники", серед яких багаторічні, а то й вікові історичні нашарування взаємних образ, болю і недовіри, різний національний і регіональний менталітет, протилежні політичні мотиви, які здебільшого виявляються сильнішими від доктринальних. Тоді на догоду політичній кон'юктурі або меркантильним інтересам певною частиною віруючих "забуваються" особисті релігійні переконання, які і так були не надто глибокими, а щирі переконання одновірців використовуються ними як розмінна монета у брудній політичній грі.

Для пересічного громадянина пострадянської країни, свідомість якого обтяжена наслідками тоталітарного однодумства і нетерпимості до іншого світогляду і способу мислення, ідея толерантності ще не стала невід'ємною частиною його внутрішнього Я. Відзначимо, що ідея толерантності стане дійсно реальною силою тільки за умови, коли вона матиме можливість перейти зі сфери принципів та декларацій у повсякденну практику людських стосунків. Втім культура толерантності у міжконфесійних і суспільно-політичних взаєминах у нашому суспільстві в цілому залишається ще дуже і дуже низькою.

Дуже гостро перед християнськими історичними церквами України стоїть проблема духовенства. Через елементарну нестачу священно- і церковнослужителів до цієї шанованої категорії нерідко потрапляють невідповідні, випадкові а то й просто недобросовісні люди, мораль яких не має нічого спільного із мораллю християнства, що передбачає тепимість і любов до свого ближнього, прагнення до правди та істини. Натомість політична двурушність деяких високих духовних осіб уже нікого не дивує.

То ж не випадково, що в конфліктогенних регіонах країни саме духовенство часто виступає в ролі каталізатора дезінтеграційного процесу і навіть прямих зіткнень. Цей факт не може залишати байдужими ні церковні, ні владні структури, ні широку громадськість. Тому "проблема духовенства в нинішній час висувається в блок ключових питань церковного життя. Від успішного її розв'язання певною мірою залежатиме вектор духовного розвитку країни взагалі" [Середа В. У пошуках злагоди. Релігійна ситуація в Україні та деякі аспекти державно-церковних стосунків//Політика і час. -1995.- № 6.- С.27].

Релігійний екстремізм у нас часто підігривається національним чинником. Для переважної більшості віруючих декларація конфесійної належності є актом не стільки релігійної, скільки національної самоідентифікації. До цього слід додати і проблему номінальних християн, які є по суті інертною в релігійному плані масою, яка проте здатна активно збурюватись під впливом "нерелігійних чинників". Особливо це відчувається на перебігу конфліктів, що виникають на внутріправославному ґрунті і не мають під собою доктринальних розмежувань. Натомість головними моментами тут виступають питання юрисдикції, автокефалії, перерозподілу майна, турбує регіональний релігійно-політичний альянс місцевих владних структур з домінуючою в регіоні релігійною організацією (останні два чинники характерні також для православно - греко-католицького протистояння).

Отримання автокефалії, якої природньо прагнуть УПЦ Київського патріархату і УАПЦ, на думку Архиерейського Собору УПЦ (15 грудня 1996 р.) не зможе подолати релігійні конфлікти в Україні через відсутність духовної єдності церковного люду. В сьогоденнішніх умовах маловірогідною видається екуменічна ідея об'єднання всіх православних церков в одну Українську православну церкву, яку визнала б Повнота Православ'я.

Друга лінія конфлікту - православно-католицьке протистояння. В Україні воно відбувається передовсім між православними і греко-католиками. Вийшовши з катакомб, останні подеколи, всупереч християнській моралі прощення і примирення, зберегли в своїх душах зерна помсти і прагнення реваншу за спричинені кривди і гоніння. У їхніх стосунках спостерігається затята упередженість, інфікованість православно- і католикофобією, релігійний екстремізм. І це відбувається на фоні доволі успішного православно-католицького діалогу, який ось уже протягом більше тридцяти років ведеться на найвищому рівні між Римом і Константинополем. За цей час одержані значні екуменічні набутки. В Україні цього не вдасться зробити, якщо не враховувати специфічний геополітичний контекст. Саме відсутність необхідних корективів з огляду на цей чинник можна з'ясувати поляризацію позицій православних і греко-католиків після зустрічі у Баламанді (липень 1993 р., Ливан) членів Змішаної православно-католицької комісії з богословського діалогу, де була прийнята остаточна редакція документу "Уніатизм як метод об'єднання в минулому і сучасні пошуки до повного спілкування". Дійшовши згоди в тому, що прозелітизм і його прямий наслідок - уніатизм більше неприпустимі у відношеннях між православ'ям і католицизмом і постають нині як історичний анахронізм, богослови поставили східні уніатські церкви, в тому числі й УГКЦ, у непевне становище, хоча і залишили їм право існувати й діяти так, щоб відповідати духовним потребам своїх вірних. Що до подальшого свого впливу на процеси евангелізації Сходу, то Ватикан вже не прагне до послуг УГКЦ, а воліє діяти безпосередньо через Римо-Католицьку Церкву. Отже, перед греко-католиками постає проблема самовизначення, утвердження дійсної самобутності Церкви, усвідомлення своєї самоцінності як однієї з умов толерантного діалогу з православними, переведення його у площину конкретних дій, спільних справ.

Що стосується позиції православних, то, як висловився митрополит УПЦ Володимир (Сабодан), "стратегія обох сторін - мирне співбуття при взаємній повазі переконань і відсторонення від насильства "ззовні" при вирішенні питань про храми" [Мирне співбуття при взаємній повазі... // Людина і світ- 1996.- № 3.- С.43.]. В такий спосіб митрополит окреслив

досить толерантну схему подальшого співіснування, справа тільки за її неухильним дотриманням і доброю волею сторін.

Зробимо деякі висновки з вище сказаного. Насамперед зауважимо, що як умова вирішення міжконфесійних конфліктів, релігійна толерантність у загальноконфесійному плані передбачає відмову від бажання повчати, перебираючи на себе без будь-якого погодження з іншими виняткове право монополіста істини. Усім церквам слід забезпечити реальні і непорушні рівні права і свободи у відносинах між собою і державою, не прагнути до утворення якихось державно-регіональних церков в Україні. Позиції церков, що склалися у внутрішньоправославному і православно - греко-католицькому конфліктах, на жаль, не відповідають умовам толерантного діалогу. Насамперед не виконується принцип самокритики, який вимагає зосередити увагу не лише на помилках і викриванні своїх опонентів, а й на "власних гріхах" і помилках. Майже усі учасники конфлікту часто прагнуть виставити себе несправедливо ображеними, замість того, щоб зосередитись на чіткому і безпристрастному усвідомленні скоєної несправедливості. Поряд з цим, історичні церкви виявляють цілковиту єдинодушність з приводу небезпеки діяльності в Україні іноземних місій і новітніх релігій, консолідується на антисектантському, антиязичницькому ґрунті. Але така єдність, що заснована на теології страху, не здатна сконсолідувати ні православ'я в Україні, ні християнство в цілому, ні українське суспільство.

В арсеналі толерантних засобів вирішення міжцерковних і міжконфесійних конфліктів є досить політичних, суто релігійних, ненасильницьких важелів, здатних ефективно вплинути на їх перебіг і перевести їх у більш спокійне і конструктивне русло. Потрібно ширше застосовувати методи і прийоми етики ненасильства, яка довела свою ефективність за умови збереження моральності її послідовників. Неоціненне значення у практичному плані мають особисті моральні якості учасників протистояння, особиста толерантна позиція кожного віруючого, кожного громадянина.

Окремо треба сказати про компроміс. Справа в тому, що у сучасному міжконфесійному діалозі заздалегідь виключений догматичний компроміс, як і перспектива синтезу догматики (наприклад, унія). Тому догматичний компроміс не виправданий, бо призводить до збіднення і знецінення конфронтуючих систем, але міжконфесійні конфлікти на українському ґрунті більшою мірою зумовлені "небогословськими чинниками", врегулювання яких - справа соціально-психологічного, політичного компромісу.

Таке сприйняття іншого, розуміння його способу бачення світу надає релігійній толерантності шанс креативної гуманності і може виявитися перевіркою на міцність своїх переконань. Треба ще набути внутрішньої зрілості, щоб сповна осягнути потенціал конфесійного розмаїття для цементування єдності нації, осмислити природу української церкви "як іманентно дуалістичної, що розвивається за принципом доповнюваності, а не перейматися пошуками "істинної" віри чи конструюванням єдиної "національної церкви" [Бондаренко В., Єленський В. Церква й українське суспільство: на новому етапі //Людина і світ.- 1992.- № 3.-С.22]. На державному рівні розуміння того, що "...становлення поліконфесійності і, відповідно, складної конфігурації церковних юрисдикцій є об'єктивною тенденцією розвитку релігійного середовища" і що "різноманітність конфесій - це наша складна доля й дорогоцінне надбання, яке маємо цінувати й берегти", - уже прийшло, але його ще замало для того, "аби наша Україна, де зійшлися західна і східна традиції, не ставала ареною релігійної нетерпимості і ворожнечі, а набувала з обох цих джерел високу духовність" [Середа В. У пошуках злагоди. Релігійна ситуація в Україні та деякі аспекти державно-церковних стосунків//Політика і час. -1995.- № 6.- С.28]. Для цього повинна сформуватися потреба толерантності у суспільній свідомості, яка передбачає віднайдення своєї ідентичності на особистісному, конфесійному, міжцерковному, міжрегіональному рівні. Ця ідентичність не може відбутися без діалогу з іншими, який переводить формальну толерантність у русло гуманістичних цінностей, обумовлює її активну, сильну форму.

Отже, вирішальною умовою на шляху до толерантності є особистісний фактор, внутрішня суб'єктивна готовність бути терпимим до інших і вимогливим до самого себе. Ієрархічні, авторитарні чинники задогматизованого християнства значно уповільнюють процес тематизації терпимості. Щоб реалізувати принцип доповнювальності, потрібно формувати ментальність нового типу, яка повинна бути обов'язково відкритою і готовою до розуміння та діалогу. Це спільне завдання для всього українського суспільства.